

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ГРАМАТИЧНОМУ ЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УДК 811.161

Н.О. Баранник

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ СПРЯМУВАННЯ КУРСУ ГРАМАТИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто одне з питань функціонального підходу до вивчення мовних явищ, зокрема висвітлено поняття функції у широкому розумінні, функції мови і функції граматичних одиниць.

Ключові слова: функціональний напрям, функціональна граматики, функція.

На сучасному етапі розвитку лінгвометодичної науки пріоритетною є проблема розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь особистості, здатної до вільного володіння виражальними засобами мови, її стилями, різновидами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності та сферах суспільного життя. У світлі цього головне завдання університетського курсу сучасної української мови має бути спрямоване не лише на наукове поглиблення лінгвістичних знань студентів про одиниці всіх мовних рівнів, а й на особливості їх функціонування у мовленні.

Глибоке засвоєння студентами лінгвістичної теорії про граматичні категорії, їх істотні ознаки й особливості функціонування в мовленні необхідно будувати на функціональній основі.

Варто зазначити, що особливої актуальності поряд із проблемою мовної будови набув функціональний напрям дослідження мови в цілому та її рівнів зокрема, пов'язаний із вивченням функціонування мовних явищ у реальних актах комунікації, у мовленні, у сферах спілкування, у текстах (О. Бондарко, Г. Гак, Г. Золотова, Н. Слюсарєва, Г. Марков, М. Шелякін, А. Загнітко, І. Вихованець, О. Безпояско, В. Русанівський та ін.). Специфіка підходу, як стверджує Ю. Марков, полягає в тому, що об'єкт вивчається з погляду його функцій, закономірностей функціонування і зв'язків із навколишнім середовищем [10]. Дедалі більшого поширення набули його напрями, зорієнтовані на дослідження мови в її конкретній реалізації. З-поміж них найбільш представленими є функціональна граматики (вивчення й опис функцій одиниць мови, закономірностей функціонування граматичних одиниць у взаємодії з елементами різних рівнів мови, спрямованих на передачу змісту висловлювання), функціональна стилістика (вивчення закономірностей функціонування мови в різних сферах спілкування, принципи добору і поєднання мовних засобів, які відповідають тим чи іншим різновидам людської діяльності), функціональна лексикологія, соціолінгвістика, лінгвістика тексту та ін.

Мета нашої статті полягає у висвітленні сутності функціонального підходу до вивчення граматичних категорій, розкритті основних його понять – функція в широкому розумінні, функція граматичних одиниць, типологія функцій граматичних одиниць.

В історії вітчизняного мовознавства функціональний напрям поряд із системно-структурним розроблявся вченими ще на початку ХХ століття (Ф. Буслаєв, І. Бодуен де Куртене, В. Виноградов, Ш. Баллі, О. Потебня, Ф. Фортунатов, О. Шахматов, О. Пешковський, О. Есперсен, Л. Щерба та ін.). При цьому перевага надавалася то одному, то іншому напрямку. Важливе значення для розвитку функціонального підходу мали вчення про понятійні категорії І. Мещанінова, концепція активної й пасивної граматик Л. Щерби, дослідження категорії модальності В. Виноградова. Сучасна російська лінгвістика представлена школами функціональної граматики О. Бондарка, у межах якої описано функціонально-семантичні категорії різних мов, функціонально-семантичні поля, здійснено функціональний аналіз граматичної типології мов і численних функцій різних мовних засобів; функціонального синтаксису (Г. Золотова, В. Гак, Н. Слюсарєва, Н. Шведова, Н. Арутюнова, Ю. Маслов та ін.). В Україні функціональні дослідження здійснюються школами І. Вихованця, А. Загнітка та ін.

Радянська школа функціональної граматики, як відомо, об'єднує системно-структурний і функціональний підходи і ґрунтується на семантичних та комунікативних засадах. Системно-структурний підхід спрямований на вивчення системи граматичних одиниць, класів і категорій та пов'язаних із ними лексико-граматичних і словотвірних явищ. Йдеться про потенційні можливості засобів (разом із їх значеннями), про певний механізм, який лежить в основі функціонування граматичних елементів та пов'язаних із ними категорій інших мовних рівнів. Сутність функціонального аспекту в граматиці лінгвіст

О. Бондарко пропонує розглядати як „систему закономірностей і правил функціонування граматичних одиниць у взаємодії з елементами різних мовних рівнів, які беруть участь у вираженні змісту висловлювання“ [5, 3]. На думку Н. Слюсареві, обидва аспекти відіграють важливу роль у комплексному вивченні мови, однак, на відміну від формального аспекту, який „перебуває на поверхні граматики“, тому й описаний так ретельно, функціональний аспект, як і саме поняття функції, незважаючи на багатовікову історію вивчення, залишається недостатньо дослідженим [11, 3].

Функціональна граMATика застосовує двосторонній підхід до аналізу функцій мовних одиниць: від мовного засобу до сукупності його функцій і зворотний – від функції до сукупності мовних засобів різних мовних рівнів, що її виконують.

Вивчення граматичних явищ у функціонально-стилістичному аспекті неможливе без усвідомлення таких фундаментальних його понять, як функція й функціонування, у кваліфікації яких у сучасній лінгвістичній науці спостерігається досить широка сукупність теоретичних ідей. З огляду на це, зазначає І. Вихованець, постала проблема розрізнення функцій мови взагалі і функцій одиниць відповідних рівнів, оскільки лише „на тлі функцій мови рельєфно виділяються функції мовних одиниць“ [7, 12].

Аналіз наукової літератури (В. Аврорін, О. Леонтьєв, Н. Слюсарєва, А. Загнітко, О. Селіванова та ін.) свідчить про те, що в лінгвістиці не існує єдиного погляду на функції мови і мовлення та їх кількість. Так, наприклад, В. Аврорін, Н. Слюсарєва, А. Мартіне переконані, що кількість функцій у мові незначна: комунікативна, виражальна (експресивна) й естетична. У теорії австрійського вченого-лінгвіста К. Бюллера виокремлено три функції мови: функція вираження (експресивна), звернення (апелятивна), повідомлення (репрезентативна), які співвідносяться з елементами мовленнєвого акту – мовцем, слухачем і предметом мовлення. Н. Слюсарєва у своїх працях також пропонує виділяти, крім трьох основних функцій – комунікативної, когнітивної та емоційної, метамовну функцію, яка виражає здатність мови описувати саму себе. Зважаючи на те, що мова є не лише засобом пізнання й вираження об'єктів реальної дійсності, а й пов'язана з формуванням і передачею думок, із вираженням почуттів та різноманітних інтенцій, український лінгвіст А. Загнітко виділив такі функції мови, як комунікативна, когнітивна і виховна. Під останньою учений розуміє емоційну та естетичну функції. Американський учений Р. Якобсон у своїй моделі комунікації виділив у мові референційну (кодування мовцем коду дійсності) функцію, емотивну (вираження світогляду адресанта), конативну (здатність до вольового руху); поетичну (створення певної художньої форми), метамовну (застосування мовцем певного коду), фатичну (встановлення контакту). Ю. Маслов наголошує на визначальній ролі комунікативної і мислеоформлювальної функцій мови, а інші функції розглядає як окремі аспекти комунікативної функції. Учений переконаний в тому, що у будь-якому мовленні притаманні як обов'язкові функції: естетична, експресивна, апелятивна, так і факультативні: констатувальна, питальна, контактно-встановлювальна, метамовна (тлумачення мовних актів під час повідомлення), функція показника (індикатора) приналежності до певної групи людей. Як бачимо, питання про іманентні функції мови по-різному висвітлюються у мовознавстві, однак незаперечним є те, що мові властиві комунікативна, мислеоформлювальна, когнітивна, емоційна, експресивна функції, які виявляються у мовленнєвій діяльності. Найважливішими функціями мовлення є функція реалізації повідомлення і впливу, емоційна й оціночна, контактна, а також функція породження і сприймання висловлювання. Лінгвістичною наукою доведено, що функції мови діють постійно, а функції мовлення виявляються okazіонально, факультативно, залежно від ситуації і конкретної мети висловлювання.

Функції мовних (граматичних) одиниць виявляються у мовленні не самостійно, а вступають у ширшу систему функцій мови і мовлення і в своєму вияві залежать від цієї системи.

Німецький лінгвіст В. Дресслер звернув увагу на відсутність однозначної дефініції цього поняття навіть у межах однієї функціональної школи. У лінгвістичних словниках та енциклопедіях поняття функції визначають як роль, призначення, застосування мовної одиниці. Термін *функція* у Словнику лінгвістичних термінів О. Ахманові подається як багатозначне поняття, під яким слід розуміти призначення, роль, яку виконує мовна одиниця у процесі її функціонування у мовленні (функція фонем, членів речення, морфологічні функції); мету, характер відтворення в мовленні певного елемента, його актуалізацію в контексті конкретного мовленнєвого акту (стосується індивідуального вживання мовних засобів у тексті); узагальнене позначення різних аспектів мови та її елементів з огляду на їх призначення, застосування, використання (стосується функцій мови у суспільстві) [2]. Крім того, в одних випадках функцію розуміють як системне значення мовної форми, а в інших вона виступає показником позамовного комунікативного ефекту певної морфологічної форми. Б. Абрамов, розглядаючи функцію в триаді „мовна одиниця – функція – отримуваний результат“, вважає, що під цим поняттям варто розуміти призначення конкретної мовної

одиниці для досягнення певного результату, тобто як „відношення, що пов'язує мовну одиницю й отримуваний її вживанням результат“ [1, 79].

У розумінні лінгвістів празької школи термін „функція“ вживається тоді, коли йдеться про значення (функції слова, речення) або про структуру смислових одиниць [6]. Отже, в такій інтерпретації функція відображає будь-яке призначення мовного елемента.

Варто зазначити, що саме поняття функції як призначення тієї чи іншої одиниці у мовленні розглядається чеськими, французькими, вітчизняними мовознавцями у двох аспектах: потенційному і цільовому (результативному). Професор О. Бондарко [4] вважає, що сутність потенційного аспекту полягає в здатності мовної одиниці виконувати в контексті певне призначення і відповідні функції, тобто стосується сфери мови. З огляду на це функція мовної одиниці може трактуватися як потенціал її функціонування. Поняття функціонування, на думку вченого, охоплює цілий ряд процесів: внутрішнє програмування висловлювання, вибір мовних засобів із ряду можливих, взаємодію структур і функцій різнорівневих одиниць, перетворення функцій-потенцій у функції-цілі. Функція в результативному (цільовому) аспекті визначається як результат функціонування певної одиниці у взаємодії з її середовищем, тобто призначення як досягнута в мовленні мета [3, 19]. Отже, функцію мовної одиниці науковець трактує, з одного боку, як здатність виконувати певне призначення, з іншого – як результат функціонування, реалізовану, досягнуту мету.

Актуальним у сучасній лінгвістиці є питання типології функцій граматичних форм. Так, чеські лінгвісти [6] розрізняють функції семантичні, коли певний мовний знак вживається для позначення предметів, зв'язків, відношень об'єктивної дійсності, та асемантичні, коли мовний елемент виконує лише структурну функцію. У семантичному аспекті синтаксична функція може вказувати на роль елемента ситуації, який позначається певним словом. У мовленні мовний знак може виконувати одночасно кілька функцій: власне семантичну, номінативну, синтаксичну, структурну.

У цільовому (результативному) аспекті В. Гак розрізняє первинні і вторинні функції мовних одиниць. Первинна функція є семантичною і дає відповідь на питання, з якою метою і для чого в мові існує певний елемент. У зв'язку з асиметрією плану вираження і плану змісту первинна функція може набувати нових, вторинних функцій, коли мовний елемент набуває узагальненого значення. У результаті формуються три вторинні функції: генералізації (в умовах нейтральності опозиції), транспозиції (при переносному вживанні мовної форми), десемантизації [8, 13].

Заслуговує на увагу типологія функцій граматичних форм, запропонована М. Шелякіним: семантико-морфологічні функції, які є значеннями граматичних категорій; семантико-синтаксичні функції, які виражають синтаксичні відношення; формально-синтаксичні, за допомогою яких встановлюються синтаксичні зв'язки між словами; стилістико-прагматичні функції; текстові функції, які беруть участь в організації цілісних текстів [11].

У науковій літературі наявні й інші підходи до класифікації функцій мовних одиниць, зокрема В. Брьондаль розмежовує синтаксичні і морфологічні функції, А. Мартіне – незалежні й залежні, С. Канцельсон – змістові й формальні, О. Бондарко – семантичні, структурні і стилістичні функції.

Вивчення граматичних категорій з позицій функціонального підходу слід здійснювати з урахуванням того, що граматичні значення пізнаються в системі мови і в системі мовлення, у межах якого виявляється функціональне навантаження граматичної форми. Встановлення закономірностей функціонування системи граматичних структур як реалізаторів понятійних смислів становить, на думку А. Загнітка, сутність функціонального підходу, який „забезпечує адекватне дослідження процесів взаємодії мовних елементів, закономірностей і особливостей різного плану реакції мови та її складових величин на динаміку об'єктивного світу, на різноманітні властивості предметів і явищ, реалізаторами інформації про які виступають мовні засоби“ [9, 5]. Ученим доведено, що значущість кожного мовного елемента визначається його місцем і позицією в системі відповідних структур, особливістю наявних парадигматичних зв'язків, їх реалізацією в синтагматичній, взаємодією з соціальними і комунікативними чинниками, які охоплюють надзвичайно широке коло інтра- та екстралінгвістичних напрямів видозміни мовних структур.

Отже, підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що функціональний підхід має спиратися на системне засвоєння мовно-граматичних явищ, тобто орієнтуватися на ті загальні закономірності, які визначають місце кожної функціональної одиниці, у тому числі й граматичної категорії, у структурі мови і тим самим упорядковують її вживання в мовленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов Б. А. О функциях, изофункциях, функциональном подходе и функциональной грамматике / Б. А. Абрамов // Проблемы функциональной грамматики; отв. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1985. – С. 77–87.

2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергеевна Ахманова. – [4-е изд., стер.]. – М. : КомКнига, 2007. – 570 с.
3. Бондарко А. В. К теории функциональной грамматики / Александр Владимирович Бондарко // Проблемы функциональной грамматики ; отв. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1985. – С. 16–29
4. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики : Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / Александр Владимирович Бондарко. – [2-е изд.]. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 348 с.
5. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / Александр Владимирович Бондарко. – Ленинград : Наука, 1984. – 136 с.
6. Вахек Й. Лингвистический словарь Пражской школы / Й. Вахек ; под ред. А. А. Реформатского. – М. : Прогресс, 1964. – 350 с.
7. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови ; відп. ред. К. Г. Городенська / Іван Романович Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 224 с.
8. Гак В. Г. К типологии функциональных подходов к изучению языка / В. Г. Гак // Проблемы функциональной грамматики ; отв. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1985. – С. 5–16
9. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови : [навч. посібник] / Анатолій Панасович Загнітко. – [вип. 24]. – К. : Вища шк., 1991. – 77 с.
10. Марков Ю. Г. Функциональный подход в современном научном познании / Ю. Г. Марков / ред. Н. Кочергин, М. В. Глазырин. – Новосибирск : Наука, 1982. – 255 с.
11. Слюсарева Н. А. Проблемы функциональной морфологии современного английского языка / Н. А. Слюсарева. – М. : Наука, 1986. – 215 с.
12. Шелякин М. А. О единстве функционального и системного описания грамматических форм в функциональной грамматике / М. А. Шелякин // Проблемы функциональной грамматики ; отв. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1985. – С. 37–49.

В статье рассмотрен один из вопросов функционального подхода к изучению языковых явлений, в частности освещены понятия функции в широком смысле, функции языка и функции грамматических единиц.

Ключевые слова: функциональное направление, функциональная грамматика, функция.

The article deals with a question of the functional approach to the study of linguistic phenomenon, in particular highlighted the concepts of function in a broad sense; the language's function and functions of grammatical units.

Key words: functional direction, functional grammar, function.

УДК 811.161.2'367

Н.В. Векуа

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПРИКМЕТНИКА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті окреслено семантику прикметникових предикатів у моделях *cop 0 Adj*, *cop Adj* та описано специфіку зв'язкового компонента.

Ключові слова: прикметниковий предикат, семантичне ядро присудка, імпліцитне вираження дієслівної зв'язки.

Якості, позначувані прикметниками, універсальні й притаманні всім мовам. Слова на позначення таких атрибутивних характеристик тяжіють або до іменної, або до дієслівної систем. У цьому відображено подвійну природу прикметника: функціонуючи як предикат за своєю семантикою, вони співвідносяться з денотатами через предметні позначення. Для утворення предикативного сполучення на позначення якості прикметник поєднується з дієсловами-зв'язками, вибір яких може впливати й на семантику ознаки. [9, 398]. На думку О.О. Потебні, первісне ім'я було набагато предикативнішим у порівнянні з сучасним станом [5, 56]. Вхідження прикметника в структуру предиката є природним, оскільки таким чином реалізується потенційна предикативність цієї частини мови. Прикметник реалізується в реченні не лише як атрибут, але й як предикат, який функціонує як головний член односкладного речення або як присудок (головний або другорядний) у двоскладному реченні [8, 491].

У функціональному плані найближчим до дієслівного присудка є іменні складені присудки, основним елементом яких виступають прикметники та дієприкметники. Характерно, що прикметникова й дієприкметникова частина має лише дві форми вираження – форми називного й орудного відмінків: *Подібна ж та бабуся До матері моєї* (Д. Павличко); *Цінність знахідки очевидна* (Григор Тютюнник); *Була коса русява, А стала біла-біла* (Д. Павличко); *Плач ставав дужчий та дужчий* (В. Винниченко); *Легкі і прозорі стали печалі й турботи* (Д. Павличко); *Маленький хлопчик став дорослим* (Л. Костенко); *Всі забобони й казмати виявились безсилами перед поетовим словом, перед його всепроникаючою правдою* (О. Гончар) [4, 224]. Модальні предикативні прикметники *повинен*, *змушений*, *зобов'язаний*, *здатний*, *спроможний*, *схильний*, *ладен*, *рад* та інші є граматичними еквівалентами допоміжних модальних дієслів і виражають, подібно до модальних дієслів, модальну модифікацію дієслівного складеного присудка: *Замордований її ревностями, змушений був чкурнути з села* (О. Гончар); *Я ж кохати і кохатись Рад до*